

- [6] Petrenko L. M. Informational and Analytical Competence of the Head of a Higher Educational Institution: Algorithms of Successful Activity. Dnipropetrovsk: IMA-press, 2013. 252 p. (in Ukrainian)
- [7] Stoliarenko Ol. V., Stoliarenko Oks. The Peculiarities of Future Teachers' Training in terms of the Information and Educational Environment of Higher Education Institutions. Personal and Professional Development of a Future Teacher [Collective monograph] / O. V. Akimova, V. M. Galuzyak [etc.] Vinnytsia: "Tvory", 2020. 227 p. P. 170–187. (in Ukrainian)
- [8] Liliia Martynets, Nataliya Stepanchenko, Olena Ustylenko-Kosorich, Serhii Yashchuk, Iryna Yelisiieva, Olga Groshovenko, Oleksandr Torichnyi, Olena Zharovska, Maya Kademiya, Svitlana Buchatska, Liudmyla Matsuk, Olena Stoliarenko, Oksana Stoliarenko, Olena Zarichna. Developing Business Skills in High School Students Using Project Activities. Revista Românească pentru Educație Multidimensională: Vol. 12 No. 4 (2020) P. 222–239. DOI: <https://doi.org/10.18662/rrem/12.4> Режим доступу: <https://lumenpublishing.com/journals/index.php/rrem/article/view/2704/2620> (in English)
- [9] Gurevych R., Frytsiuk V., Dmytrenko N. Computer diagnostics of readiness of prospective teachers to professional self-development. Information technologies and learning tools, 2019. Vol 69. № 1. (in English)

УДК 37.011.3-051:159.942]:614

DOI: 10.31652/2412-1142-2024-71-54-66

Тертична Таїсія Дмитрівна

аспірант кафедри педагогіки, професійної освіти та управління освітніми закладами,
Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського,
м. Вінниця, Україна

ORCID ID: 0009-0003-2044-0185

tayatertichna@gmail.com

Коломієць Алла Миколаївна

доктор педагогічних наук, професор, проректор з наукової роботи
Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського,
м. Вінниця, Україна

ORCID ID: 0000-0003-0536-0147

alla.kolomiets@vspu.edu.ua

Литвин Андрій Вікторович

доктор педагогічних наук, професор кафедри практичної психології та педагогіки,
Навчально-науковий інститут психології та соціального захисту
Львівського державного університету безпеки життєдіяльності,
м. Львів, Україна

ORCID ID: 0000-0002-7755-9780

avlytvyn@gmail.com

ЕМОЦІЙНА КУЛЬТУРА ВЧИТЕЛЯ: ДЕФІНІТИВНИЙ АНАЛІЗ І ФЕНОМЕНОЛОГІЯ ЯВИЩА В КОНТЕКСТІ НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ

Анотація. У статті представлено аналіз теоретичних позицій науковців і дефінітивних підходів щодо сутності та змісту поняття «емоційна культура вчителя», з'ясовано специфіку його тлумачення в різних галузях науки, розкрито феноменологію цього явища в контексті надзвичайних ситуацій, акцентовано увагу на важливості емоційної культури вчителя у забезпеченні гармонізації освітнього процесу в складних умовах сучасності.

Аналіз наукових джерел засвідчив значний інтерес до феномена «емоційна культура» вітчизняних і зарубіжних філософів, психологів, педагогів. Розвиток емоційної культури як професійно важливої якості педагогів вітчизняні та закордонні науковці вважають одним із найбільш актуальних завдань педагогічного й психологічного супроводу професійної підготовки. Зроблено висновок про те, що від рівня розвитку емоційної культури педагога буде залежати емоційний розвиток і успішність навчання учнів в умовах надзвичайних ситуацій.

Проблематика досліджень емоційної культури вказує на приналежність її до широкого кола обговорюваних питань, які ґрунтуються на вивченні емоцій, емоційної сфери й емоційного

розвитку особистості. Констатовано, що зміст поняття «емоційна культура вчителя» охоплює діапазон від саморегуляції психічних станів до духовної культури особистості педагога. Дефінітивний аналіз поняття засвідчив, що вона є інтегративною якістю особистості.

Аналіз джерельної бази з досліджуваної проблеми дав можливість уточнити зміст поняття «емоційна культура майбутнього вчителя в умовах надзвичайних ситуацій» як цілісної особистісної характеристики, яка має складну структуру, інтегруючи в собі розвинену емоційну сферу педагога, ціннісне ставлення до емоційного життя школяра та його внутрішнього світу, когнітивний комплекс, діяльнісно-практичний комплекс.

Здійснений аналіз наукових публікацій показав, що проводиться зовсім мало досліджень проблеми виховання емоційної культури вчителя в умовах надзвичайних ситуацій. Залишається дискусійним визначення механізмів розвитку емоційної культури майбутніх педагогів у складних умовах сучасності.

Ключові слова: емоційна культура вчителя; надзвичайні ситуації; емоційний стан; професійна підготовка; ментальна стійкість.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Глобальні події, які відбуваються у світі загалом і в Україні зокрема (природні катаклізми, техногенні катастрофи, епідемії, війни), негативно впливають на якість життя дітей і дорослих. У поведінці багатьох людей спостерігається домінування негативного емоційного фону, підвищення тривожності, агресивності, зниження здатності стримувати себе, регулювати власні почуття та вчинки тощо. Тому питання емоційної саморегуляції та культури почуттів актуалізувалося, набуло гостроти й особливого сенсу.

У сучасних умовах вищої школи визріла необхідність формувати в майбутніх педагогів емоційну культуру, психічну стійкість в надзвичайних ситуаціях, бо цього вимагає сьогодення. Педагогу необхідно бути ментально стійким у найрізноманітніших умовах. Для цього потрібно вміти усвідомлювати власні емоції, причини їх виникнення та наслідки, до яких вони призводять; володіти адекватною самооцінкою; знати свої сильні сторони, здібності й уміння; бути впевненим у собі. Емоційно врівноважений, емоційно компетентний педагог здатний розуміти власний емоційний світ і тих, хто поруч; вдумливо підходити до розв'язання життєвих труднощів; перебуває у злагоді із собою; характеризується відкритістю до навколишнього світу. Від емоційного стану вчителя залежить ефективність організації навчання під час надзвичайних ситуацій. Підтримку учням учитель може продемонструвати, насамперед, власними стійкістю та спокоєм.

Проблему виховання емоційної культури вчителя активно досліджують у зарубіжному та вітчизняному наукових дискурсах. Уже аксіоматичною стала думка про важливість емоційної культури, належний рівень сформованості якої у будь які часи і будь яких ситуаціях, у різних сферах діяльності сприятиме як подоланню труднощів, так і успішній самореалізації. Так у Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року, серед інших, визначені завдання розвитку в учнів здатності «конструктивно керувати емоціями, застосовувати емоційний інтелект, оцінювати ризики та приймати рішення, вирішувати проблему, співпрацювати з іншими тощо» [1].

Таким чином, розвиток емоційної культури як професійно важливої якості педагогів вітчизняні й закордонні науковці вважають одним із найбільш актуальних завдань педагогічного та психологічного супроводу професійної підготовки.

Аналіз наукових досліджень і публікацій засвідчив значний інтерес до феномена «емоційна культура» вітчизняних і зарубіжних філософів, психологів, педагогів. Проблематика досліджень емоційної культури вказує на приналежність її до широкого кола обговорюваних питань, які ґрунтуються на вивченні емоцій, емоційної сфери й емоційного розвитку особистості.

Засади формування емоційної культури особистості знайшли своє теоретичне обґрунтування в роботах провідних закордонних (А. Бергсон, Г.-Г. Гадамер, В. Дільтей, С. К'єркегор, Ф. Ніцше, П. Рікер та ін.) та українських (В. Андрущенко, М. Бойченко,

Г. Васянович, Л. Губерський, І. Зязюн та ін.) філософів. В їх наукових працях зроблено висновки про «різносторонність» особистості, важливість пізнання її раціонального початку й емоційної глибини.

Проблема емоційної культури людини є однією з найбільш актуальних у психології. Положення світової та вітчизняної психології вказують на необхідність синтезу емоційного та раціонального для забезпечення гармонійного розвитку особистості. У науковій літературі висвітлено результати фундаментальних психологічних і педагогічних досліджень, які стосуються закономірностей становлення емоційної сфери (Л. Коломієць, М. Кузнєцов, С. Максименко, А. Маслоу, О. Паламарчук, К. Роджерс, П. Фрес, В. Шахов, Г. Шульга та ін.), емоційної зрілості й емоційного інтелекту (Д. Гоулмен, О. Лящ, Дж. Мейер, П. Селовей, О. Чебикін та ін.).

Уперше на педагогічну проблему виховання емоційної культури особистості звернули увагу педагоги-класики (Г. Ващенко, Дж. Дьюї, Я. А. Коменський, А. Макаренко, С. Русова, Сковорода, В. Сухомлинський, К. Ушинський та ін.), праці яких підкреслюють значення емоційної культури в житті людини. Науковці довели, що пробуджувати й розвивати почуття, перетворювати їх у духовне надбання може тільки той учитель, який сам має ці духовні блага, тобто володіє високим рівнем емоційної культури.

Відзначимо експериментальні розвідки зарубіжних (Дж. Деспелер, Т. Лорман, Д. Харві) і вітчизняних (А. Андрєєва, Ю. Богінська, А. Колупаєва, А. Кравцова, І. Кравцова) учених, які розробляли питання емоційної культури у контексті особистісного становлення дітей з особливими освітніми потребами. Праці багатьох науковців (О. Демченко, Т. Дорошенко, С. Драбинюк, Ю. Москвічова, І. Огаренко, М. Родрігес) присвячені особливостям підготовки педагогів до формування емоційної культури молодших школярів, розробці теоретико-методичних основ такого напрямку професійної діяльності.

Аналіз сучасної вітчизняної наукової літератури показав, що спеціальних досліджень проблеми виховання емоційної культури майбутнього вчителя в умовах надзвичайних ситуацій ще не проводилося. Однак, змістовними є праці О. Войтович, В. Денисенко, А. Дудолодової, О. Лобач, Т. Роман, Т. Стас, О. Чебикіна, А. Четверик-Бурчак, Т. Шульги та ін., в яких розкрито ті чи інші аспекти проблеми формування емоційної культури педагога, акцентовано увагу на значущості та складності цього процесу.

Дослідженням проблеми професійно-педагогічної підготовки освітніх кадрів і формування готовності майбутніх учителів до професійної діяльності, зокрема в умовах викликів сучасності, займалися відомі науковці О. Акімова, А. Алексюк, Я. Болюбаш, В. Галузьяк, С. Гончаренко, Р. Гуревич, М. Євтух, І. Зязюн, А. Коломієць, Н. Лазаренко, Л. Лук'яненко, О. Міщенко, Н. Ничкало, В. Фрицюк, В. Штифурак, В. Щербина та ін.

Шляхи виховання емоційної культури майбутніх учителів під час освітнього процесу в закладі вищої освіти розглянуто в дослідженнях І. Анненкової, Н. Казьмірчук, С. Колот, І. Могілей, Л. Сбітневої, О. Цюняк, О. Якубовської та ін.

Мета статті полягає у здійсненні дефінітивного аналізу поняття «емоційна культура вчителя», розкритті його феноменології в контексті надзвичайних ситуацій, висвітленні поглядів вітчизняних і зарубіжних науковців на проблему виховання емоційної культури майбутнього вчителя як передумову його успішної професійної діяльності.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Дослідження процесу виховання емоційної культури майбутнього вчителя в контексті надзвичайних ситуацій безпосередньо пов'язане із науковим осмисленням дефініції «емоційна культура», що ґрунтується на з'ясуванні специфіки його тлумачення в різних галузях науки.

У словникових ресурсах знаходимо визначення емоційної культури як вихованості емоцій, рівня розвитку емоцій, що передбачає емоційну чуйність і відповідальність за свої переживання перед собою й іншими. У педагогічному словнику зазначено, що емоційна

культура «характеризується розвиненістю почуттів, вихованістю емоцій (чуйність і відповідальність за свої переживання) та здатністю особистості здійснювати самоконтроль за ними» [2, с. 108].

Багато сучасних науковців (Л. Груша, В. Денисенко, Т. Стас, А. Чумакова та ін.) доводять, що емоційна культура є частиною загальної культури. На наш погляд, емоційна культура вчителя також є невід'ємною складовою педагогічної культури.

Деякі вчені, обґрунтовуючи значення емоційної культури в житті кожної особистості, акцентують увагу на її поліфункціональному характері, завдяки чому стає можливим «забезпечення цілісності психічного життя, цінності особистісного буття» [3, с. 115]. До ознак емоційної культури вони відносять: уміння розпізнавати й регулювати власні емоції; ставити перед собою позитивні цілі й досягати їх; виявляти турботу й співчуття у стосунках з оточенням; налагоджувати й підтримувати позитивні відносини; приймати відповідальні рішення; ефективно поводитися в ситуаціях міжособистісної взаємодії.

Дослідниця М. Бикова зазначає, що емоційна культура проявляється в міжособистісних відносинах, у мовному етикеті, комунікативних уміннях. Людина із сформованою емоційною культурою частіше знаходиться в стані емоційної стабільності, емоційної автономії, тобто меншої залежності від настрою інших людей. Емоційна культура впорядковує емоційне життя людини та є однією з провідних умов успішного самовизначення особистості, оскільки самореалізацію особистості можна розглядати як свідомий процес найповнішого розкриття і зростання потенційних, емоційних і спонукально мотиваційних сутнісних сил людини, як процес самоствердження власного «Я», який передбачає самоактуалізацію, самопізнання, самоосвіту й самовиховання [4, с. 136].

Науковці Ю. Москвічова та М. Родрігес визначають емоційну культуру як «рівень психічного розвитку, що забезпечує здатність особистості регулювати процеси витрат нервової енергії» [5, с. 930]. Дослідники наголошують на синтезі у такій інтегративній якості безпосередньо культури, інтелекту й емоцій. З огляду на це, емоційну культуру вчені пов'язують з поняттям «емоційний інтелект». Так, Д. Гоулман виокремив чотири складові емоційного інтелекту, які частково представлені в структурі емоційної культури: самосвідомість (здатність здійснювати аналіз власних емоцій та адекватно оцінювати їх), самоконтроль (здатність розпізнавати і вчасно контролювати емоції), соціальна чуйність (здатність до прояву співпереживання, розуміння навколишнього світу) й управління відносинами (здатність пробуджувати в інших інтерес до певного виду діяльності) [6].

Зміст феномену емоційного інтелекту, близького до змісту емоційної культури, розкрито у дослідженнях А. Четверик-Бурчак. Авторка розглянула емоційний інтелект не тільки як набір окремих здібностей, компетентностей, емоційних досягнень і системи диспозицій, а й обґрунтувала доцільність його визначення як динамічної підструктури, що формується на перетині особистості та здібностей. Особливий інтерес для нас становить конкретизація механізмів впливу емоційного інтелекту на ефективність розв'язання провідних життєвих завдань. Це, насамперед, забезпечення власного благополуччя людини; підтримування доброзичливих стосунків з іншими; самореалізація та особистісна спрямованість на самовдосконалення, емоційна саморегуляція, контроль емоційної експресії, підтримування балансу позитивних і негативних емоцій, зниження кількості конфліктних ситуацій у міжособистісному спілкуванні, розширення кола соціальної підтримки, розуміння та керування власними емоціями й емоціями інших [7].

Оскільки процес формування емоційної культури майбутніх учителів відбувається в процесі фахової підготовки в закладах вищої освіти, вважаємо доречним розглянути дослідження, що стосуються саме цієї проблематики. Проте у сучасній науковій літературі лише незначна кількість дослідників спрямували свій пошук на розв'язання проблеми формування емоційної культури майбутнього педагога в закладах вищої освіти.

Досліджуючи проблему формування емоційної культури майбутніх учителів музики, І. Могилей визначає емоційну культуру як складне особистісне утворення та виокремлює певну сукупність здібностей, таких як здатність адекватно виявляти, регулювати, оцінювати

власні емоції, розуміти переживання, урахувати емоційний стан своїх учнів і вчити їх способів емоційної саморегуляції поведінки й керівництва настроєм інших [8].

Ціннісними у питаннях формування емоційної культури майбутнього педагога є наукові праці О. Лобач, у яких автор виокремила складові моделі емоційної культури вчителя, такі як емоційна чутливість, багатство переживань, адекватна емоційно-експресивна виразність, емоційна гнучкість, емоційна регуляція та самоконтроль, емоційно-педагогічна спрямованість особистості вчителя та любов до дитини – як центр, системоутворююче начало емоційної культури майбутнього вчителя. На переконання О. Лобач, пріоритетним завданням сучасного вчителя є педагогічна підтримка дитини на різних етапах навчально-виховного процесу, живлення школяра позитивними емоціями, стимулювання позитивних переживань, віри у краще, підтримка в скрутній ситуації. Авторка вважає, що життєрадісність і оптимізм, які є складниками емоційної культури педагога, – це «результат копіткої внутрішньої роботи над собою, над своїм світовідчуттям, світосприйняттям, емоційним образом світу, строєм власної душі» [9, с. 137].

Емоційна культура вчителя, як зазначає І. Анненкова, є інтегративною якістю, що набула ціннісної спрямованості, системності, цілісності, здатності до самоуправління й саморегуляції; дозволяє адекватно усвідомлювати власні переживання й переживання вихованців і тим самим забезпечує розвиток особистості вчителя, відповідність його поведінки особистісним і професійним потребам, ефективність педагогічної діяльності [10].

Для розуміння сутності феномену «емоційна культура педагога» В. Денисенко обрала аксіологічний підхід, що допоміг розкрити структуру особистості вчителя та виявити головні професійно-педагогічні характеристики. З цієї позиції емоційна культура є частиною загальної культури, властивістю особистості, що характеризує спрямованість на емоційно-творчу діяльність, здатність сприймати, виражати, розуміти й регулювати емоції та має ґрунтуватися на наявності професійно-педагогічних ціннісних орієнтацій, відображати рівень професійної майстерності, емоційну зрілість особистості, впливати на її авторитет. Ознаками сформованості емоційної культури В. Денисенко називає педагогічний такт, самоконтроль емоційного стану і зовнішньої експресії, емпатійні якості особистості [11].

Емоційну культуру, як одну зі складових загальної культури вчителя, розглядає також і Т. Стас, об'єктом наукових пошуків якої є емоційна культура вчителя початкових класів. Дослідниця вважає, що емоційна культура – це складний динамічний процес поступового формування емоційних умінь і професійно значущих якостей особистості. Емоційна культура вчителя початкових класів виступає як рівень його особистісно-професійного розвитку, специфічний спосіб діяльності й поведінки, який дозволяє розвиватись і самоудосконалюватись, звільнятися від непродуктивного особистісного досвіду, стереотипів у діяльності та спілкуванні. Емоційна культура дозволяє професійно вирішувати проблемні ситуації, прогнозувати результати педагогічного впливу, забезпечує рефлексивне розуміння, готовність і здатність надавати дитині психологічну підтримку, допомагати їй у вирішенні психологічних проблем, актуалізувати резерви особистісного зростання, уможлиблює подолання конфліктних ситуацій, що виникають у процесі професійної діяльності [12].

Під час наукових пошуків визначення феномену «емоційна культура вчителя» ми звернули увагу на дослідження А. Дудолодової, яка це поняття трактує як: частину базової культури особистості, фундамент розвитку особистості майбутнього фахівця; форму ціннісного ставлення; складне інтегративно-динамічне утворення особистості; щирість і свободу вияву почуттів; емоційну вихованість і грамотність; певний рівень психологічного розвитку; здатність до емпатії; здатність до самоуправління та саморегуляції, форму організації поведінки, зокрема професійної. Дослідниця наполягає, що емоційна культура в широкому розумінні є особливим різновидом культури, яка характеризує рівень емоційного розвитку особистості, певний етап її саморозвитку. Змістовною, на наш погляд, є думка науковиці, що емоційна культура сприяє гармонійному розвитку й духовному здоров'ю особистості, здатності до співпереживання, чутливості до душевного стану іншої людини й адекватній реакції на цей стан, відображає емоційну зрілість особистості та впливає на її імідж [13].

Дослідниця Т. Роман вбачає процес формування професійних якостей і вмінь – складників емоційної культури – одним із актуальних завдань фахової підготовки майбутніх учителів початкових класів, що сприяє успішній реалізації їхніх професійних функцій. На її думку, сформованість і розвиток саморегуляції, самотерапії, емоційної стриманості, самоконтролю, самовладання, стійкості, дисциплінованості, педагогічної емпатії, доцільної емоційної виразності та інших індивідуально-особистісних і професійно-педагогічних рис є особливо важливими для майбутнього вчителя початкової школи, оскільки він є виховним зразком для наслідування молодшими школярами. На думку дослідниці, складником і результатом сформованості емоційно-вольової культури майбутніх учителів початкових класів є здатність педагога забезпечувати сприятливе комфортне освітнє середовище як передумову емоційного благополуччя молодших школярів та їхньої успішної навчальної діяльності. Відтак, позитивне освітнє середовище початкової школи зі сприятливим мікрокліматом можуть забезпечити фахівці, які володіють високим рівнем емоційно-вольової культури, а отже, здатні забезпечити оптимальну емоційність навчання, підтримати загальний оптимізм освітнього середовища та позитивний настрій, здійснювати емоційний відгук у педагогічній взаємодії [14].

У своїх дослідженнях Т. Шульга визначає емоційну культуру майбутнього педагога як інтегративну якість, що набула ціннісної спрямованості, системності, здатності до самоуправління й саморегуляції, емоційної стабільності та дозволяє адекватно усвідомлювати переживання власні й своїх вихованців, забезпечує відповідність поведінки педагога особистісним і професійним потребам, урахувуючи емоційний стан дітей [15].

Як зазначають Н. Казьмірчук і М. Яковишина, «емоційна культура – це усвідомлення особистістю своїх емоцій і почуттів як цінності особистості, що забезпечує кращий розвиток загальнолюдських якостей, розуміння свого «Я», засвоєння особистісних вмінь та навичок і як результат – розвиток особистості на якісно новому рівні» [16, с. 43]. Основними компонентами сформованості емоційної культури педагога науковиці називають педагогічний такт, самоконтроль емоційного стану і зовнішньої експресії, емпатичні якості особистості.

Окрему групу педагогічних розвідок складають дослідження педагогічної майстерності вчителя, започатковані вченими Полтавського педагогічного інституту під керівництвом І. Зязюна (Н. Базилевич, Л. Крамущенко, І. Кривonos, В. Моргун, О. Самещенко, В. Семіченко, Н. Тарасевич, А. Ткаченко та ін.). Науковці доводять, що для виховання емоційної культури, як складової педагогічної майстерності особистості вчителя, має величезне значення розвиток педагогічної техніки – «вміння використовувати власний психофізіологічний апарат як інструмент виховного впливу», володіння комплексом прийомів «створення внутрішнього переживання особистості ... через вплив на розум, волю і почуття» та його втілення й вираження в «тілесній природі: міміці, голосі, мовленні, рухах, пластиці» [17]. Учені детально розробили педагогічну технологію формування й розвитку вміння володіти своїм організмом, емоціями, почуттями, настроєм, увагою, уявою, вербальними й невербальними засобами діалогічної взаємодії учителя з учнями.

Отже, аналіз науково-педагогічної літератури дає підстави стверджувати, що питання емоційної культури досліджувала ціла плеяда науковців. Однак зовсім мало опублікованих досліджень щодо проблем виховання емоційної культури вчителя в умовах надзвичайних ситуацій. Залишається дискусійним, зокрема, визначення механізмів розвитку емоційної культури майбутніх педагогів у складних умовах сучасності.

З-поміж сучасних наукових досліджень, перші ґрунтовні висновки про важливість емоційної культури вчителя початкових класів в умовах викликів сучасності, зокрема, в умовах війни, знаходимо у працях О. Цюняк. Вона визначає емоційну культуру вчителя як цілісне динамічне особистісне утворення, що має власну структуру, й представлене системою знань про емоції, їхній розвиток, формування вмінь і способів аналізу емоцій, управління ними, спрямованих на адекватність реагування, що сприяє вербалізації емоцій людини, її емоційної відкритості, емоційної емпатії та надання емоційної підтримки оточуючим за необхідності.

На думку О. Цюняк, емоційна культура охоплює емоційну компетентність та емоційну грамотність. Справжній учитель повинен бути чутливим та сприйнятливим щодо особистісних особливостей учня, до його переживань. Якщо вчитель без вагомих підстав тепло ставиться до учня, радіє його успіхам, уже це може звести до мінімуму неспокій і страхи учня, його захисні реакції та сприяти розвитку й самоактуалізації його особистості. У зв'язку з цим, емоційна грамотність, показниками якої є висока емоційна стійкість, гнучкість та високий рівень емпатії, відіграє значну роль у побудові ефективного освітнього процесу задля збереження власних ресурсів фізичного та психологічного здоров'я вчителя, та сприяє уникненню емоційного вигорання. Емоційну компетентність О. Цюняк трактує як особистісну й інтелектуальну готовність учителя до вирішення певних професійних завдань. Також важливу роль, на думку дослідниці, відіграє емпатійність педагога, що проявляється у його здатності усвідомлювати й розрізняти почуття та емоції інших людей, співпереживати, ставитися дбайливо, із чуйністю та розумінням [18, с. 50]. Усі ці елементи емоційної культури педагога є надзвичайно важливими в професійній діяльності вчителя в складних умовах сучасності.

На нагальній потребі у формуванні в майбутніх педагогів екстремальної компетентності та культури безпечної поведінки в умовах надзвичайних ситуацій наголошують науковці А. Коломієць, Є. Громов, О. Жовнич, Д. Коломієць, Є. Івашкевич. Вони зазначають, що в умовах надзвичайних ситуацій усі учасники освітнього процесу відчувають високе психоемоційне навантаження, але педагог має бути готовим до непередбачуваності ситуацій, до реакцій учнів на екстремальні ситуації. Він сам має вміти швидко реагувати на надзвичайні й екстремальні ситуації та сміливо приймати відповідні правильні рішення. Тому до навичок, які необхідні педагогам для організації освітнього процесу в надзвичайних умовах, зокрема й тоді, коли є загроза виникнення екстремальних ситуацій, дослідники відносять: навички психологічної саморегуляції, навички лідерства, навички критичного мислення, навички емпатії, навички оцінювання ризиків і загроз під час екстремальних ситуацій, навички сугестивного впливу на учнів, навички чіткого й жорсткого контролю за поведінкою учнів під час екстремальних ситуацій, навички безконфліктної комунікації, навички психологічної та екстреної домедичної допомоги [19, с. 150].

У науковій праці зазначених дослідників [19] розглядається нове для сучасної педагогіки поняття «екстремальна компетентність», яке набуває актуальності в змісті професійної підготовки педагогів і охоплює особистісні (професійно важливі) якості, знання, уміння та навички поведінки в надзвичайних ситуаціях, зокрема й навички психологічної та, в разі необхідності, домедичної допомоги. Вважаємо, що зазначені навички є компонентами емоційної культури вчителя, оскільки забезпечують здатність і готовність педагога ефективно виконувати професійні завдання в надзвичайних ситуаціях і в екстремальних умовах.

На думку О. Демченко та С. Драбинюк, питання формування емоційної сфери особистості, здатності коригувати власні почуття та переживання набуло особливого значення й актуальності в умовах війни, через яку українці потрапили в складні життєві обставини. Науковцями проаналізовано різні підходи до пояснення терміну «емоційна культура» і показано його зв'язок з емоційним інтелектом. Під поняттям «емоційна культура» дослідники розуміють наявність системи знань і якостей, які забезпечать особистості здатність відчувати й оцінювати весь спектр своїх почуттів і думок та інших людей, осмислювати їх та коригувати, орієнтуватися на загальноприйняті способи їх вираження в своїй поведінці. Окрім того, дослідники О. Демченко та С. Драбинюк вважають, що від рівня розвитку емоційної культури самого педагога буде залежати успішність формування такого особистісного утворення в учнів. У вирішенні завдань НУШ, створенні психологічно комфортного середовища відіграють роль особистісно-емоційні та комунікативні потенціали й ресурси педагога: емоційна й емпатійна чутливість і сприйнятливність, контрольована міміка, пантоміма, емоційно збагачена мова, відповідна до

ситуації та її змісту. Завдяки професійному використанню вербальних і невербальних засобів учитель посилює всі аспекти організації освітнього процесу, під час яких він взаємодіє спільно з учнями. З другого боку, важливим є усвідомлення педагогами сутності емоційної культури та її значення в особистісному зростанні учнів в умовах надзвичайних ситуацій [20, с. 67-68].

Значний інтерес для нашого дослідження представляє теорія і практика стресології в Німеччині [21]. Педагогічна громадськість цієї країни констатує факт, що під час підготовки фахівців для роботи в школах у майбутніх вчителів не формуються такі необхідні професійні вміння, як здатність до співчуття, співпереживання, здатність безболісно сприймати критику. Водночас педагоги мають справу не тільки з навчальною інформацією, вони працюють з особистостями: дітьми, їх батьками, колегами, керівниками навчального закладу тощо. Виникають специфічні ситуації в міжособистісних відносинах. Німецькі дослідники вважають, що стикаючись з конфліктними ситуаціями, вчителі діють так, як їм інтуїтивно здається правильним. Це призводить до появи конфліктів, які загалом негативно позначаються на емоційному стані вчителів. До числа зафіксованих факторів, які спричиняють стресовий стан вчителя і сприяють виникненню психологічних напружень, німецькі науковці відносять недостатньо сформовану емоційну культуру, неконструктивні відносини всередині колективу, психологічні перевантаження тощо.

Важливі аспекти надання вчителем психосоціальної й емоційної підтримки учням у надзвичайних ситуаціях воєнного характеру висвітлено у працях закордонних науковців, таких як П. Агілар, Д. Легран, Б. Найлунд, А. Пірісі, Г. Ретамал, Р. Сойчук, К. Тріплхорн, П. Хольцберг та інших.

У дослідженні У. Хелтне, Р. Дібдал, С. Ельхаліфа, А. Брейдлід [22] автори демонструють роль учителя в психосоціальній підтримці та добробуті дітей у контексті Судану та Південного Судану. Серед учителів були проведені якісні дослідження щодо надання освіти та психосоціальної підтримки дітям, які живуть в умовах надзвичайних ситуацій. Незважаючи на відсутність інтегрованої психосоціальної підтримки, вчителі та школи визнані такими, що відіграють важливу роль, особливо з точки зору задоволення емоційних потреб. Автори зробили висновок, що подальше розроблення стратегій допомоги, призначених для використання вчителями в школах, має базуватися на існуючих ідеях і практиках із використанням потенціалу інтегрованої психосоціальної підтримки. Така підтримка є доречною у будь-яких надзвичайних ситуаціях. Автори статті акцентують увагу на цінності емоційної культури вчителя у забезпеченні гармонізації освітнього процесу, особливо під час війни чи воєнного конфлікту.

Дослідниця А. Пірісі підкреслює важливість для педагогів якомога раніше втручатися в життя травмованої дитини, оскільки це підвищує її шанси на відновлення. Науковиця у своїх дослідженнях зазначає, що психосоціальні інтервенції в освітніх установах можуть суттєво поліпшити життя та освітній потенціал дітей, які постраждали від війни. Якщо в шкільній програмі поєднувати їхні освітні та емоційні потреби, діти швидше одужують від травми війни [23].

У зарубіжній науковій літературі описані різноманітні психосоціальні інтервенції, які може здійснювати емоційно стійкий учитель у шкільних умовах. Зокрема, дослідники Б. Найлунд, Д. Легран і П. Хольцберг розглядають комплекс структурованих заходів, спрямованих на сприяння психологічному, емоційному й соціальному розвитку дітей, посилення захисних факторів, що обмежують наслідки несприятливих впливів. Такі види діяльності як малювання, танці, музика й театральні заняття є формами комунікації, через які діти розповідають свої історії, щоб бути почутими і визнаними. За допомогою цих заходів під керівництвом емоційно грамотного вчителя може відбутися психологічне відновлення й соціальна реінтеграція учнів [24].

Швейцарські дослідники П. Агілар і Г. Ретамал підкреслюють важливість екстреної освіти, стверджуючи, що вираження почуттів під час грамотної організації вчителем освітнього простору в умовах надзвичайних ситуацій може бути фундаментальним у

формуванні в дітей стресостійкості. Науковці наполягають, що діти мають здатність розуміти стресові та травматичні події, які з ними трапляються, і в подоланні цих негативних явищ велику роль відіграє емоційна культура вчителя [25, с. 13]. Тому дослідники пропонують паралельно організовувати підготовку вчителів до реалізації освітнього процесу в надзвичайних ситуаціях.

Заслужують на увагу праці закордонних науковців, які визначили емоційну культуру вчителя як одну зі стратегій подолання негативних освітніх явищ, що виникали під час екстреного дистанційного навчання, зумовленого пандемією COVID-19 в Англії, Великобританії, Ірані, Китаї, США та інших країнах. Перехід з традиційного навчання в класі на дистанційне (онлайн) вчені назвали «дистанційним навчанням у надзвичайних ситуаціях» [26]. Безпрецедентна зміна спричинила у педагогів труднощі у стратегіях навчання і, відповідно, реконструювала їх ідентичність. Вчителям у всьому світі потрібно було швидко адаптуватися, щоб продовжувати навчання та піклуватися про добробут учнів, незважаючи на пандемію. У зазначених дослідженнях науковці доводять, що вчителі, які мали позитивне емоційне ставлення та розвинену емоційну культуру, були більш готові адаптуватися до мінливого контексту викладання, щоб забезпечити ефективне навчання під час пандемії. Вони швидше подолали психологічні труднощі (тривогу, занепокоєння, невпевненість), щоб отримати технічні навички викладання. На думку дослідників, у процесі екстреного дистанційного навчання вчителі повинні бути прикладом для наслідування, мають володіти навичками надання своєчасної допомоги для задоволення емоційних і психологічних потреб учнів, зменшення їх тривоги, стресу та покращення самопочуття.

Дослідник Е. Харгрівс [27] визначає необхідність вивчення емоційного досвіду вчителів, оскільки викладання – це діяльність, яка нерозривно пов'язана з особистим життям вчителів. Науковець зауважує, що вчителі повністю віддають себе своїй роботі, тому вони тісно поєднують відчуття особистої та професійної ідентичності. Учні стають основними джерелами їхньої самоповаги та самореалізації, а також їхньої вразливості. Е. Харгрівс закликає до створення емоційної географії шкільного навчання, наголошуючи на просторових та емпіричних моделях близькості та/або дистанції у людських взаємодіях або стосунках у школі, особливо в контексті екстремальних умов. Науковець використовує термін підвищена емоційність для опису емоційних аспектів викладання в звичайному та кризовому контекстах.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Питання формування емоційної сфери вчителя, здатності коригувати власні почуття та переживання набуло особливого значення й актуальності в умовах надзвичайних ситуацій. Від рівня розвитку емоційної культури педагога буде залежати успішність формування такої особистісної якості в учнів. У вирішенні завдань НУШ, створенні психологічно комфортного середовища відіграють роль особистісно-емоційні та комунікативні потенціали й ресурси педагога. Важливим є усвідомлення педагогами сутності емоційної культури та її значення в особистісному зростанні учнів в умовах надзвичайних ситуацій.

Аналіз наукової літератури з проблеми дослідження засвідчив значний інтерес до феномена «емоційна культура вчителя» вітчизняних і зарубіжних філософів, психологів, педагогів. Науковцями проаналізовано різні підходи до пояснення досліджуваного терміну. Дефінітивний аналіз поняття «емоційна культура» засвідчує, що вона є інтегративною якістю особистості.

Незважаючи на доволі широкий спектр визначень емоційної культури педагога, які представлені в сучасній науковій літературі, більшість дослідників дотримуються думки, що емоційна культура вчителя включає в себе здатність до оптимальної емоційної регуляції та самоконтролю; уміння «тримати себе в руках» у надзвичайних ситуаціях; емоційну стабільність, стійкість, урівноваженість; любов до дитини, уміння відчувати її внутрішній світ і співчувати їй; емоційність натури, чутливість, емоційну виразність і артистизм.

Представлений аналіз дозволяє дійти висновку, що зміст категорії «емоційна культура вчителя» охоплює діапазон від саморегуляції психічних станів до духовної культури особистості педагога.

Результати наукових пошуків є підґрунтям для формулювання власного визначення поняття «емоційна культура майбутнього вчителя в умовах надзвичайних ситуацій». У нашій інтерпретації – це цілісна особистісна характеристика, яка має складну структуру, інтегруючи в собі: розвинену емоційну сферу педагога; ціннісне ставлення до емоційного життя школяра та його внутрішнього світу; когнітивний комплекс, що включає знання вчителя про емоційні аспекти педагогічного процесу, особливості емоційного розвитку школяра, про способи поведінки у складних ситуаціях; діяльнісно-практичний комплекс, що включає здатність учителя оптимально здійснювати регуляцію і саморегуляцію психічних станів, вміння встановлювати емоційний контакт з дітьми, адекватно реагувати на їх почуття, оптимально насичувати емоціями педагогічний процес, створювати позитивний емоційний фон педагогічної взаємодії, здатність концентрації фізичних і психічних ресурсів, що мобілізують емоційні, інтелектуальні та вольові зусилля на свідоме подолання перешкод у досягненні поставленої мети в умовах надзвичайних ситуацій.

До перспектив подальших досліджень відносимо: вивчення особливостей виховання емоційної культури майбутніх учителів в умовах надзвичайних ситуацій; виокремлення організаційно-педагогічних умов ефективного впливу на цей процес та їх експериментальну перевірку; визначення структури емоційної культури майбутніх учителів; визначення показників та рівнів сформованості цієї інтегративної якості; розробку методики виховання емоційної культури майбутнього вчителя з метою подальшого вдосконалення підготовки майбутніх фахівців до професійної діяльності в умовах надзвичайних ситуацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року. Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 р. № 988-р. URL: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=249613934>.
- [2] Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 376 с.
- [3] Білоконна Н. І. Емоційна культура як важливий компонент професіоналізму вчителя початкових класів. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Педагогіка і психологія. 2015. № 44. С. 112–116.
- [4] Бикова М. Емоційна культура креативної особистості в процесі самовизначення. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2017. № 3 (67). С. 129–139.
- [5] Москвічова Ю. О., Родрігес М. І. Емоційна культура молодших школярів як педагогічна проблема. VII Міжнар. наук.-практ. конф. «Актуальні проблеми сучасної науки, суспільства та освіти». Харків, 2022. С. 929–935.
- [6] Гоулман Д. Емоційний інтелект / Пер. з англ. С. Л. Гумецької. Харків : Віват, 2018. 512 с.
- [7] Четверик-Бурчак А. Г. Механізми впливу емоційного інтелекту на успішність життєдіяльності особистості: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01 / Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара. Одеса, 2015. 187 с.
- [8] Могилей І. В. Формування емоційної культури майбутніх учителів музики: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Харк. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2000. 18 с.
- [9] Лобач О. О. Емоційна культура майбутнього вчителя як умова емоційної вихованості дитини. Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. Полтава, 2002. Вип. 5/6 (26-27). С. 135–142.
- [10] Анненкова І. П. Формування емоційної культури майбутніх учителів у процесі вивчення педагогічних дисциплін: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Одеський національний ун-т ім. І. І. Мечникова. Одеса, 2002. 240 с.
- [11] Денисенко В. В. Аксиологічні засади проблеми формування емоційної культури майбутнього педагога. Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. Серія: Педагогіка. 2014. Т. 245. Вип. 233. С. 108–113.
- [12] Стас Т. В. Формування емоційної культури майбутніх учителів початкової школи засобами образотворчого мистецтва: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського. Одеса, 2014. 269 с.

- [13] Дудолодова А. В. Формування емоційної культури майбутніх перекладачів у фаховій підготовці: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2011. 220 с.
- [14] Роман Т. М. Формування емоційно-вольової культури майбутніх учителів початкових класів у процесі психолого-педагогічної підготовки: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Полтав. нац. пед. ун-т ім. В. Г. Короленка. Полтава, 2016. 288 с.
- [15] Шульга Т. В. Формування емоційної культури майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти у процесі фахової підготовки: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Державний вищий навчальний заклад «Донбаський державний педагогічний університет». Слов'янськ, 2021. 285 с.
- [16] Казьмірчук Н. С., Яковишина М. С. Вивчення емоційної культури майбутніх учителів початкових класів. *NewInception*. 2020. Вип. 2. С. 41–48. <https://doi.org/10.5281/zenodo.4695791>.
- [17] Педагогічна майстерність: Тексти / за заг. ред. І. А. Зязюна. Модуль 1. Ч.1. Полтава, 2001. 224 с.
- [18] Цюняк О. П. Формування емоційної культури вчителів початкових класів у період війни. *Імідж сучасного педагога*. 2022. № 3 (204). С. 48–52.
- [19] Коломієць А. М., Громов Є.В., Жовнич О. В., Коломієць Д. І., Івашкевич Є. М. Актуалізація навичок педагога, що необхідні для організації освітнього процесу в умовах надзвичайних ситуацій. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2022. № 65. С. 147-155. <https://doi.org/10.31652/2412-1142-2022-65-147-154>.
- [20] Демченко О., Драбинюк С. Формування емоційної культури молодших школярів засобами театрального мистецтва в інклюзивному освітньому просторі. *Молодий вчений*. 2022. № 12 (112). С. 65–71. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2022-12-112-12>.
- [21] Czerwenka K. Belastungen im Lehrerberuf und ihre Bewältigung. In: *Bildung und Erziehung*. 1996. Vol. 49 (3). P. 295–316.
- [22] Heltne U. M., Dybdahl R., Elkhalfa S., Breidlid A. Psychosocial Support and Emergency Education: An Explorative Study of Perceptions among Adult Stakeholders in Sudan and South Sudan. *Sustainability*. 2020, 12(4), P. 1410.
- [23] Pirisi A. Healing the Minds of War Exposed Children. *The Journal of Addiction and Mental Health*. 2001. 4(6). Available at: www.camh.net/journalv4no6/healing_minds_children.
- [24] Nylund B. V., Legrand J. C., Holtsberg P. The Role of Art in Psychosocial Care and Protection for Displaced Children. *Forced Migration Review*. 1999. № 6. P.16-19.
- [25] Aguilar P., Retamal G. Rapid Educational Response in Complex Emergencies: A Discussion Document. Geneva: International Bureau of Education. 1998. Box 199, 1211, 49 p.
- [26] Mohamad, N., Husnin, H., Mahmud, S. N. D., and Halim, L. (2020). Mitigating the COVID-19 pandemic: a snapshot from Malaysia into the coping strategies for pre-service teachers' education. *J. Educ. Teach.* 46, 546–553. doi: 10.1080/02607476.2020.1802582.
- [27] Andy Hargreaves. Mixed emotions: teachers' perceptions of their interactions with students. *Teaching and Teacher Education*. Volume 16, Issue 8, November 2000, P. 811-826. [https://doi.org/10.1016/S0742-051X\(00\)00028-7](https://doi.org/10.1016/S0742-051X(00)00028-7).

TEACHER'S EMOTIONAL CULTURE: DEFINITIVE ANALYSIS AND PHENOMENOLOGY OF THE PHENOMENON IN THE CONTEXT OF EMERGENCY SITUATIONS

Tertychna Taisiia

PhD student at the Department of Pedagogy, Professional Education and Educational Institutions Management
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynsky State Pedagogical University,
Vinnytsia, Ukraine
ORCID ID: 0009-0003-2044-0185
tayatertichna@gmail.com

Kolomiets Alla

Doktor of Pedagogy, Professor, Vice Rector of the
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynsky State Pedagogical University,
Vinnytsia, Ukraine
ORCID ID: 0000-0003-0536-0147
alla.kolomiets@vspu.edu.ua

Lytvyn Andrii

Doctor of Pedagogical Science, Professor of the Department of Practical Psychology and Pedagogy
Educational and Scientific Institute of Psychology and Social Protection Lviv State University of Life Safety,
Lviv, Ukraine
ORCID ID: 0000-0002-7755-9780
avlytvyn@gmail.com

Abstract. The article presents an analysis of theoretical positions of scientists and definitive approaches to the essence and content of the concept of «emotional culture of a teacher», clarified the specifics of its interpretation in various branches of science, revealed the phenomenology of this phenomenon in the context of emergency situations, focused attention on the importance of a teacher's emotional culture in ensuring harmonization of the educational process in the complex conditions of today.

The analysis of scientific sources showed a significant interest in the phenomenon of «emotional culture» of domestic and foreign philosophers, psychologists, and teachers. The development of emotional culture as a professionally important quality of teachers is considered by domestic and foreign scientists to be one of the most urgent tasks of pedagogical and psychological support of professional training. It was concluded that the level of development of the teacher's emotional culture will depend on the emotional development and success of students in emergency situations.

The problems of emotional culture research indicate that it belongs to a wide range of discussed issues, which are based on the study of emotions, the emotional sphere, and the emotional development of the individual. It was established that the meaning of the concept of «emotional culture of a teacher» covers the range from self-regulation of mental states to the spiritual culture of a teacher's personality. Definitive analysis of the concept proved that it is an integrative quality of personality.

The analysis of the source base on the researched problem made it possible to clarify the meaning of the concept of «emotional culture of the future teacher in emergency situations» as an integral personal characteristic that has a complex structure, integrating the developed emotional sphere of the teacher, the value attitude to the emotional life of the schoolboy and his inner world, cognitive complex, activity-practical complex.

The analysis of scientific publications showed that there are very few studies of the problem of educating the teacher's emotional culture in emergency situations. The definition of the mechanisms of the development of the emotional culture of future teachers in the complex conditions of today remains debatable.

Keywords: emotional culture of the teacher; Emergency; emotional condition; professional training; mental stability.

References (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Kontseptsiya realizatsiyi derzhavnoyi polityky u sferi reformuvannya zahal'noyi seredn'oyi osvity «Nova ukrayins'ka shkola» na period do 2029 roku. [The concept of implementation of state policy in the field of general secondary education reform "New Ukrainian School" for the period until 2029.] Skhvaleno rozporядzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 14 hrudnya 2016 r. № 988-r. URL: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=249613934>.
- [2] Honcharenko S. Ukrayins'kyy pedahohichnyy slovnyk [Ukrainian Pedagogical Dictionary]. Kyiv : Lybid', 1997. 376 s.
- [3] Bilokonna N. I. Emotsiyna kul'tura yak vazhlyvyi komponent profesionalizmu vchytelya pochatkovykh klasiv [Emotional culture as an important component of the professionalism of a primary school teacher]. Naukovi zapysky Vinnyts'koho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni Mykhayla Kotsyubyns'koho. Seriya : Pedahohika i psykholohiya. 2015. № 44. S. 112–116.
- [4] Bykova M. Emotsiyna kul'tura kreatyvnoyi osobystosti v protsesi samovyznachennya [Emotional culture of a creative personality in the process of self-determination]. Pedahohichni nauky: teoriya, istoriya, innovatsiyi tekhnolohiyi. 2017. № 3 (67). S. 129–139.
- [5] Moskvichova YU. O., Rodrihes M. I. Emotsiyna kul'tura molodshykh shkolyariv yak pedahohichna problema [Emotional culture of younger schoolchildren as a pedagogical problem]. VII Mizhnar. nauk.-prakt. konf. «Aktual'ni problemy suchasnoyi nauky, suspil'stva ta osvity» [Current problems of modern science, society and education]. Kharkiv, 2022. S. 929–935.
- [6] Goulman D. Emotsiynnyy intelekt [Emotional intelligence] / Per. z anhl. S. L. Humets'koyi. Kharkiv : Vivat, 2018. 512 s.
- [7] Chetveryk-Burchak A. H. Mekhanizmy vplyvu emotsiynoho intelektu na uspishnist' zhyttyediyal'nosti osobystosti [Mechanisms of influence of emotional intelligence on the success of life activities of an individual]: dys. ... kand. psykol. nauk: 19.00.01 / Dnipropetrovs'kyy natsional'nyy universytet imeni Olesya Honchara. Odesa, 2015. 187 s.
- [8] Mohyley I. V. Formuvannya emotsiynoyi kul'tury maybutnikh uchyteliv muzyky [Formation of the emotional culture of future music teachers]: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.04 / Khark. derzh. ped. un-t im. H. S. Skovorody. Kharkiv, 2000. 18 s.
- [9] Lobach O. O. Emotsiyna kul'tura maybutn'oho vchytelya yak umova emotsiynoyi vykhovanosti dytyny [Emotional culture of the future teacher as a condition of emotional upbringing of the child]. Zbirnyk naukovykh prats' Poltavs'koho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni V. H. Korolenka. Poltava, 2002. Vyp. 5/6 (26-27). S. 135–142.
- [10] Annyenkova I. P. Formuvannya emotsiynoyi kul'tury maybutnikh uchyteliv u protsesi vyvchennya pedahohichnykh dystsyplin [Formation of the emotional culture of future teachers in the process of studying pedagogical disciplines]: dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.04 / Odes'kyy natsional'nyy un-t im. I. I. Mechnykova. Odesa, 2002. 240 s.

- [11] Denysenko V. V. Aksiologichni zasady problemy formuvannya emotsiynoyi kul'tury maybutn'oho pedahoha [Axiological foundations of the problem of forming the emotional culture of the future teacher]. *Naukovi pratsi [Chornomors'koho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu «Kyievo-Mohylyans'ka akademiya»]*. Seriya: Pedahohika. 2014. T. 245. Vyp. 233. S. 108–113.
- [12] Stas T. V. Formuvannya emotsiynoyi kul'tury maybutnikh uchyteliv pochatkovoyi shkoly zasobamy obrazotvorchoho mystetstva [Formation of the emotional culture of future primary school teachers by means of visual arts]: dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.04 / Pivdenoukrajyns'kyy natsional'nyy pedahohichnyy universytet imeni K. D. Ushyns'koho. Odesa, 2014. 269 s.
- [13] Dudoladova A. V. Formuvannya emotsiynoyi kul'tury maybutnikh perekladachiv u fakhoviy pidhotovtsi [Formation of the emotional culture of future translators in professional training]: dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.04 / Khark. nats. un-t im. V. N. Karazina. Kharkiv, 2011. 220 s.
- [14] Roman T. M. Formuvannya emotsiyno-vol'ovoyi kul'tury maybutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv u protsesi psykhologo-pedahohichnoyi pidhotovky [Formation of the emotional and volitional culture of future primary school teachers in the process of psychological and pedagogical training]: dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.04 / Poltav. nats. ped. un-t im. V. H. Korolenka. Poltava, 2016. 288 s.
- [15] Shul'ha T. V. Formuvannya emotsiynoyi kul'tury maybutnikh vykhovateliv zakladiv doshkil'noyi osvity u protsesi fakhovoyi pidhotovky [Formation of the emotional culture of future teachers of preschool education institutions in the process of professional training]: dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.04 / Derzhavnyy vyshchyy navchal'nyy zaklad «Donbas'kyy derzhavnyy pedahohichnyy universytet». Slov'yans'k, 2021. 285 s.
- [16] Kaz'mirchuk N. S., Yakovyshyna M. S. Vyvchennya emotsiynoyi kul'tury maybutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv [Studying the emotional culture of future primary school teachers]. *NewInception*. 2020. Vyp. 2. S. 41–48. <https://doi.org/10.5281/zenodo.4695791>.
- [17] Pedahohichna maysternist' [Pedagogical skill]: Teksty / za zah. red. I. A. Zyazyuna. Modul' 1. CH.1. Poltava, 2001. 224 s.
- [18] Tsyunyak O. P. Formuvannya emotsiynoyi kul'tury vchyteliv pochatkovykh klasiv u period viyny [Formation of the emotional culture of primary school teachers during the war]. *Imidzh suchasnoho pedahoha*. 2022. № 3 (204). S. 48–52.
- [19] Kolomiyets' A. M., Hromov YE.V., Zhovnych O. V., Kolomiyets' D. I., Ivashkevych YE. M. Aktualizatsiya navychok pedahoha, shcho neobkhidni dlya orhanizatsiyi osvith'oho protsesu v umovakh nadzvychaynykh sytuatsiy [Updating the teacher's skills necessary for the organization of the educational process in emergency situations]. *Suchasni informatsiyini tekhnolohiyi ta innovatsiyini metodyky navchannya v pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiya, teoriya, dosvid, problemy*. 2022. № 65. S. 147-155. <https://doi.org/10.31652/2412-1142-2022-65-147-154>.
- [20] Demchenko O., Drabyniuk S. Formuvannya emotsiynoyi kul'tury molodshykh shkolyariv zasobamy teatral'noho mystetstva v inklyuzyvnomu osvith'omu prostori [Formation of emotional culture of younger schoolchildren by means of theatrical art in an inclusive educational space]. *Molodyy vchenyy*. 2022. № 12 (112). S. 65–71. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2022-12-112-12>.
- [21] Czerwenka K. Belastungen im Lehrerberuf und ihre Bewältigung. In: *Bildung und Erziehung*. 1996. Vol. 49 (3). P. 295–316.
- [22] Heltne U. M., Dybdahl R., Elkhalfa S., Breidlid A. Psychosocial Support and Emergency Education: An Explorative Study of Perceptions among Adult Stakeholders in Sudan and South Sudan. *Sustainability*. 2020, 12(4), P. 1410.
- [23] Pirisi A. Healing the Minds of War Exposed Children. *The Journal of Addiction and Mental Health*. 2001. 4(6). Available at: www.camh.net/journalv4no6/healing_minds_children.
- [24] Nylund B. V., Legrand J. C., Holtsberg P. The Role of Art in Psychosocial Care and Protection for Displaced Children. *Forced Migration Review*. 1999. № 6. P.16-19.
- [25] Aguilar P., Retamal G. Rapid Educational Response in Complex Emergencies: A Discussion Document. Geneva: International Bureau of Education. 1998. Box 199, 1211, 49 p.
- [26] Mohamad, N., Husnin, H., Mahmud, S. N. D., and Halim, L. (2020). Mitigating the COVID-19 pandemic: a snapshot from Malaysia into the coping strategies for pre-service teachers' education. *J. Educ. Teach*. 46, 546–553. doi: 10.1080/02607476.2020.1802582.
- [27] Andy Hargreaves. Mixed emotions: teachers' perceptions of their interactions with students. *Teaching and Teacher Education*. Volume 16, Issue 8, November 2000, P. 811-826. [https://doi.org/10.1016/S0742-051X\(00\)00028-7](https://doi.org/10.1016/S0742-051X(00)00028-7).